

Marek Sobczyński

PROBLEMY METODYCZNE W PROCESIE OPRACOWANIA ATLASU PRZEMIAN POLITYCZNYCH NA ŚWIECIE W XX I XXI WIEKU

Zarys treści: Od początku istnienia Katedry Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych prowadzone są w niej studia nad stworzeniem *Atlasu przemian politycznych na świecie w XX wieku*, rozszerzone w ostatnich latach również na pierwsze dekady wieku XXI. Zgromadzone doświadczenie pozwala dokonać przeglądu przyjętej metodyki oraz omówić trudności i bariery z nią związane, występujące w toku zarówno gromadzenia materiału faktograficznego, jak i jego przetworzenia i prezentacji, tak w postaci tekstowej, jak i kartograficznej.

W artykule, na podstawie własnych doświadczeń empirycznych, omówiono niektóre aspekty procesu przeprowadzania kwerend faktograficznych, krytycznej oceny wartości pozyskanych informacji, wiarygodności źródeł, trudności związanych z obowiązującymi w różnych częściach świata systemami pomiaru powierzchni oraz odmiennymi sposobami rachuby czasu (kalendarzami). Podjęto analizę rangi dokumentów uchwalanych w tej samej sprawie przez różne instytucje sprawcze, przy uwzględnieniu odmienności ustrojowych w poszczególnych państwach i okresach historycznych.

Dokonano krytycznej analizy dostępnych źródeł, ukazując zarazem zmienność dostępności do nich wynikającą z postępu cywilizacyjnego, który nastąpił od czasu podjęcia badań nad *Atlasem* w końcu lat 70. XX wieku.

Odniesiono się także do kwestii związanych z procesem prezentacji kartograficznej zmian politycznych w całej ich złożoności, podejmując krytykę niektórych już wydanych atlasów historycznych i wskazując na dobre i złe metody przedstawiania zjawisk na mapie, które mogą być zastosowane w przyszłej publikacji opracowywanego *Atlasu*. Czas, który upłynął od podjęcia studiów nad *Atlasem*, przyniósł w tej dziedzinie wiele nowoczesnych rozwiązań, które można dziś z powodzeniem zastosować, łącznie z rezygnacją z tradycyjnej drukowanej formy edycji i zastosowaniem formy elektronicznej, w której możliwa jest do uzyskania ruchomość obrazu.

Rozważania zilustrowano konkretnymi przykładami opartymi na uzyskanych już wynikach badań i ich dotychczasowej (jakkolwiek w ograniczonej formie) prezentacji.

Słowa kluczowe: mapa polityczna, atlas historyczny, kartografia historyczna.

1. Wprowadzenie i geneza *Atlasu*

Pierwsza koncepcja *Atlasu* powstała w końcu lat 60. XX wieku w naukowym studenckim Kole Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego im. Ludomira Sawickiego. Jego wstępna wersja za okres 1900–1971, w postaci maszynopisu zatytułowanego *Informator zmian podziału politycznego świata w XX wieku*, została zredagowana przez późniejszego księdza Janusza Nanowskiego (1948–1985). Autor niniejszego artykułu podjął się, jeszcze jako student, kontynuacji dzieła, opracowując początkowo jedynie uzupełnienie *Informatora* za lata 1971–1974, przyjąwszy układ zgodny z pierwowzorem.

Ostateczny kształt pierwotnego opracowania okazał się jednak zbyt ogólnikowy, zawierał informacje względnie łatwe do pozyskania z podstawowych wówczas źródeł, jakimi były encyklopedie, podręczniki historii najnowszej, kalendaria czy wydawana corocznie przez wydawnictwo Wiedza Powszechna *Encyklopedia. Świat w przekroju*. Część kartograficzna opracowania, w postaci pokolorowanych kredkami firmy Polycolor (24 odcienie) ozalidowych odbitek map, miała też jedynie charakter przeglądowy, choć znaczącą wartość z uwagi na brak w owym czasie w Polsce analogicznych opracowań.

W okresie PRL nie publikowano wydawnictw kartograficznych obrazujących zmiany na mapie politycznej świata w czasach najnowszych. Zasadniczo dostępne były jedynie dwie publikacje o cechach atlasów historycznych wykorzystywane w szkolnictwie podstawowym i średnim do nauczania historii powszechnej starożytnej (Piotrowicz 1957) oraz średniowiecza i czasów nowożytnych (Nanke, Piotrowicz, Semkowicz 1960). W tym drugim atlasie (*Mały atlas historyczny*) dziejom XX wieku poświęcono jedynie cztery monochromatyczne mapy po obu stronach tylnej okładki atlasu. Atlasy te cechuje ponadto silna eurocentryczność, Europie poświęcono w nich 61% map, a Polsce 32% (Kajoch 1972, s. 169). Okres odwilży solidarnościowej przyniósł jedno ciekawe wydawnictwo dla uczniów IV klasy szkoły podstawowej (Smyl 1981), atlas, który dotyczył jedynie historii Polski, ale aż osiem map poświęcono w nim dziejom XX-wiecznym, a dodatkowo stosunkowo łagodnie obeszła się z nim cenzura (Sirko 1983). Powszechnie dostępny był też geograficzny atlas Eugeniusza Romera wydany po raz pierwszy w 1908 roku, którego kolejne wydania w ograniczonym zakresie odzwierciedlały zmiany zachodzące na mapie politycznej świata. Granice państw wprowadzono na mapach fizycznych, a jedynie na wewnętrznej stronie tylnej okładki znajdowała się mapa polityczna w postaci planiglobów w małej skali 1:125 000 000, przez co niezwykle trudna w percepcji (Romer 1963). Jedynym atlasem zawierającym liczne mapy polityczne był *Mały atlas świata* (1961).

Niewielkim wyłomem w braku w Polsce informacji kartograficznej na temat zmian mapy politycznej w XX wieku było opublikowanie dwóch atlasów historycznych: w 1967 roku poświęconego historii Polski (Czapliński, Ładogórski

1973) i w 1974 roku dotyczącego światowych dziejów powszechnych (Wolski 1974). Pierwszy z tych atlasów ukazał się w 1981 roku także w wydaniu angielskim (Czapliński, Ładogórski 1986). W *Atlasie historycznym świata* aż 40 stron ilustrowało dzieje XX wieku. W *Atlasie historycznym Polski* 12 stron poświęcono dziejom XX wieku. Oba te wydawnictwa podlegały oczywiście cenzurze prewencyjnej.

Już w trakcie wykonywania przez autora uzupełnienia do wspomnianego *Informatora* ukazało się w 1970 roku w Polsce drukiem pionierskie wydawnictwo kartograficzne *Atlas przemian politycznych świata w XX wieku* (Dworak 1970), którego ukazanie się mogłoby podważyć sens dalszego prowadzenia prac nad omawianym projektem. Stało się jednak odwrotnie, zawartość tego dzieła okazała się mało wartościowa przede wszystkim ze względu na przyjętą skalę przeglądową (dla świata 1:110 000 000, dla Europy 1:30 000 000, dla Polski 1:4 000 000), co nie tylko zubożyło treść merytoryczną map, ale także utrudniało ich percepcję. Atlas ten miał szerszy niż *Informator* zakres merytoryczny, gdyż pokazywał zjawiska ekonomiczne, rozmieszczenie ludności na świecie, jej struktury rasowe, językowe, rozmieszczenie Polonii, działania obu wojen światowych, podział świata na bloki polityczne i wojskowe. Zawierał też dość lakoniczne kalendarium wydarzeń oraz krótkie omówienia map. Ponadto wydawnictwo to, podobnie jak wszystkie ówczesne publikacje, ukazywało zafałszowany przez cenzurę obraz rzeczywistości. Jeszcze gorszy poziom merytoryczny i kartograficzny prezentowało niemal gazetowe wydanie specjalne *Nowych Czasów – Polityczny atlas świata* (1985).

Ukazanie się nieudanych, a jednocześnie tak potrzebnych dzieł, jakimi były *Atlas przemian politycznych świata w XX wieku* i *Polityczny atlas świata* dało impuls do kontynuacji i merytorycznego pogłębienia studiów nad zmianą mapy politycznej przez autora.

Właśnie ten brak alternatywy na rynku wydawniczym skłonił autora do podjęcia się opracowania zagadnienia, już z wykorzystaniem aparatu naukowego, poprzez znaczące uszczegółowienie badań przemian mapy politycznej świata. Proces ten, jak się miało okazać, przybrał formę i zakres nigdzie na świecie niezrealizowaną, daleko wykraczając poza szczegółowość i charakter przekazu informacji oferowane przez tradycyjne atlasy historyczne.

Umocowanie instytucjonalne studiów nad *Atlasem przemian politycznych na świecie w XX wieku*, jak zdecydowano nazwać ten projekt, nastąpiło na początku lat 80. XX wieku, kiedy temat stał się jednym z nurtów badawczych autora w ramach najpierw Zakładu, a następnie Katedry Geografii Politycznej i Ekonomicznej Regionalnej UŁ (dziś Zakład Geografii Politycznej w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych). Jednak trudności, na jakie napotkano w trakcie badań, a przede wszystkim ogólnoswiatowa skala, i co się z tym wiąże, liczba faktów koniecznych do ustalenia przy założonej szczegółowości badania, okazały się na tyle znaczące, że proces ten, pierwotnie zaplanowany na kilka

lat, okazał się trwać kilka dekad i nie ma pewności, czy uda się go zakończyć za życia jednego badacza.

Zgromadzone doświadczenia badawcze po 45 latach prowadzenia studiów nad przemianami mapy politycznej świata są dobrym powodem do przedstawienia tego procesu, stosowanej metodyki, a zarazem dyskusji sposobów prezentacji wyników badań, czyli samej koncepcji *Atlasu*. Długość trwania tych prac sprawiła, że weszliśmy w kolejne stulecie. Wymusiło to rozszerzenie horyzontu czasowego i objęcie badaniami także czasów najnowszych, tym bardziej, że nie nastęcza to obecnie większych trudności technicznych.

2. Założenia *Atlasu* i jego konstrukcja

2.1. Zakres rzeczowy *Atlasu*

Koncepcja zakresu merytorycznego treści *Atlasu* ulegała ewolucji począwszy od opracowania *Informatora* w 1971 roku. Pierwotnie uwzględniono jedynie między państwowe zmiany terytorialne, a w przypadku państw o strukturze federacyjnej (w okresie formalnego lub faktycznego funkcjonowania w nich ustroju federacyjnego) także zmiany wewnątrzpaństwowe na szczeblu wszystkich jednostek posiadających charakter polityczno-terytorialny. W przypadku niektórych państw federacyjnych, za jednostki autonomiczne uznano także struktury niższego, niż pierwszy, szczebla podziału administracyjnego kraju (np. w ZSRR, poza republikami związkowymi, także republiki autonomiczne, obwody i okręgi autonomiczne, a w ujęciu historycznym także republiki ludowe i rejony narodowe). Podobnie głębiej niż tylko do pierwszego szczebla podziału administracyjnego sięgano w przypadku m.in. Jugosławii, Szwajcarii, Kanady, Stanów Zjednoczonych, Indii, Pakistanu, Australii, ZEA. Zajmowano się również autonomicznymi częściami państw zróżnicowanych (np. Birma, Chiny), których jest obecnie na świecie kilkadziesiąt.

Odnotowywano ponadto zmiany ustrojowe w państwach i jednostkach politycznych, zmiany ich oficjalnych nazw, nazw stolic (lub siedzib organów konstytucyjnych) oraz siedzib władz jednostek autonomicznych wszystkich szczebli w państwach federacyjnych.

Wraz z przyjęciem w latach 80. XX wieku koncepcji *Atlasu przemian politycznych XX wieku* znacznie rozszerzono merytoryczny zasięg zainteresowań badawczych tak, aby poza rejestracją faktów kolejnych zmian na mapie politycznej inwentaryzować także procesy do nich prowadzące i monitorować dynamikę tych zjawisk.

Przedmiotem zainteresowania stały się wówczas takie akty prawnomiędzynarodowe, jak agresje zbrojne (lądowe, morskie i lotnicze), okupacje, aneksje, zabory, zawłaszczenia, cesje, dzierżawy, sprzedaże, inkorporacje. Analizowano również zachodzące procesy integracyjne (łączenie się państw w terytorialne

organizacje ponadpaństwowe) i dezintegracje (secesje, podziały państw). Odnotowywano terytorialne skutki powstań zbrojnych (utrata kontroli danej jurysdykcji nad terytorium), konflikty graniczne, wyroki Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości dotyczące kwestii terytorialnych, arbitraże. Identyfikowano ponadto fakt wprowadzenia nad terytorium zarządu międzynarodowego, administracji wojskowej, mandatu Ligi Narodów, powiernictwa Organizacji Narodów Zjednoczonych, zawarcia układu o protektoracie itp. Badaniem objęto nie tylko byty polityczne wypełniające formalną definicję suwerenności lub autonomii, znajdujące międzynarodowe uznanie, ale również akty pozbawione takiego uznania, *de facto* przekształcające politycznie przestrzeń geograficzną.

W *Atlasie* uwzględniono przede wszystkim formalne akty prawnomiędzynarodowe i wewnątrzpaństwowe, ale nie zaniechano odnotowywania wszelkich, również nieformalnych lub niezgodnych z prawem międzynarodowym i wewnątrzpaństwowym proklamacji o charakterze państwowotwórczym, konstytucyjnym i politycznym tworzących nową sytuację polityczno-terytorialną lub ustrojową. Faktów owych nie poddawano przy tym żadnej ocenie, pod kątem ich legalności, zarówno w świetle prawa wewnętrznego poszczególnych państw, prawa międzynarodowego, jak i prawa moralnego.

W ograniczonym stopniu ujęto także organizacje ponadpaństwowe o charakterze luźnych konfederacji, bloków politycznych, organizacji międzynarodowych i wewnątrzpaństwowych, o ile przybierały one w toku swego rozwoju formy quasi-państwowe (np. WNP, Senegambia).

Odrębnie potraktowano dwie największe powszechne organizacje międzynarodowe (Ligę Narodów i Organizację Narodów Zjednoczonych), przedstawiając zarówno ich rozwój polityczno-przestrzenny, jak i przestrzenne skutki ich działań politycznych i militarnych. Na szczególną uwagę zasługiwał też proces konsolidacji Europy po drugiej wojnie światowej, który doprowadził do powstania swego rodzaju federacji zachodnioeuropejskiej (Wspólnoty Europejskie i UE), które u schyłku XX wieku objęły swym zasięgiem Europę Środkowo-Wschodnią. Prześledzono także rozwój NATO. W ramach tych procesów pojawiły się też, dotąd nieznanne, terytorialne struktury transgraniczne (euroregiony, eurodystrykty itp.). Można też obserwować, godny monitorowania w ramach omawianego projektu, proces integracji innych części świata (Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza, NAFTA, ASEAN, Unia Afrykańska, Rada Współpracy Zatoki Arabskiej itp.).

2.2. Statyczne i dynamiczne sposoby prezentacji kartograficznej

Dotychczasowe rozważania na temat *Atlasu przemian politycznych na świecie w XX i XXI wieku* koncentrowały się na stronie tekstowej, która opracowana jest już w dużo większym stopniu niż strona kartograficzna. Jednak kluczową dla atlasu, jako opracowania o charakterze kartograficznym, jest jego strona ilustracyjna, w tym przypadku mapy.

Atlas historyczny przemian politycznych składa się zasadniczo z map politycznych odwzorowujących istniejącą w danym okresie historycznym przynależność państwową obszarów lądowych, rzadziej zasięg wód terytorialnych (Spallek, Żyszkowska 2012, s. 267). Treścią map są granice polityczne i administracyjne państw federalnych (sygnatury liniowe), terytoria (sygnatury powierzchniowe), stolice (sygnatury punktowe) i nazwy jednostek geopolitycznych (napisy na mapach). W przypadku map historycznych uzupełnieniem, w stosunku do mapy politycznej, jest ukazanie dynamiki przemian tej mapy w określonych cezurach czasowych, w postaci daty danej przemiany, związanej z nią zmiany nazwy, ale też zmiany przebiegu granic i zasięgu terytorialnego jednostek geopolitycznych. Mapy w *Atlasie* mają cechy map homomorficznych z dominacją sygnatur powierzchniowych (jednostki odniesienia przestrzennego) i liniowych (jednowymiarowych, mających jedynie długość) (Spallek, Żyszkowska 2012, s. 25, 37–38). Jednostki powierzchniowe mają jednoznacznie określone granice, oddzielające je od otoczenia, w wyniku czego powstaje zwarty układ podziału przestrzeni. Są to jednostki naturalne (np. wyspy stanowiące jednocześnie jednostki geopolityczne), ale przede wszystkim jednostki arbitralne (półnaturalne) pochodzenia antropogenicznego, wytworzone najczęściej w procesie historycznym. Układ taki ma charakter hierarchiczny, gdyż ukazuje jednostki wyższego rzędu (państwa) i niższego rzędu (części federacji, terytoria zależne od metropolii, kolonie itp.). Nie zawsze da się ukazać ostre granice takich jednostek, niekiedy są to granice nieostre (granice nieustalone, linie frontów, zasięgi wpływów).

Możliwa jest prezentacja statyczna zjawisk (stan na daną cezurę czasową) lub dynamiczna polegająca na ukazaniu procesu zmienności przestrzennej zjawiska w określonym przedziale czasu (Spallek, Żyszkowska 2012, s. 46).

Dotychczas proponowana w tomie pierwszym, poświęconym *Europie Północnej*, była tradycyjna papierowa wersja map, jednak należy rozważyć, czy w związku z postępem technologicznym nie należałoby przygotować wersji multimedialnej, pozwalającej na znacznie większą dynamikę przekazu informacji przestrzennej, w postaci kartografii ruchomej, działającej na zasadzie sekwencji zmiennych obrazów przestrzeni czasowej, tzw. 4D (Szady 2008, s. 279). Wybierając elektroniczną wersję *Atlasu*, można zastosować szereg nowatorskich i niedostępnych w formacie 2D rozwiązań i funkcji interaktywnych dostępnych w mapach elektronicznych (Macioch, Malmon 2010). Jak zauważa T. Figlus (2009, s. 172), stosując narzędzie komputerowego wspomaganie badań geograficzno-historycznych (HGIS), dzięki nałożeniu warstw zawierających linie oraz poligony reprezentujące granice i terytoria z różnych okresów, można badać zmienność mapy politycznej i stabilność granic.

Przykładem opacznego pojmowania istoty przekazu multimedialnego jest *Wirtualny atlas historyczny*, w którym tradycyjny obraz mapy politycznej połączono z opisem tekstowym przez legendę, która poza wyjaśnieniem, co

oznacza barwna plama na mapie (terytorium państwa), zawiera link do tekstu o tym państwie w okresie prezentowanym przez mapę (*Wirtualny...* 2000).

Dobrym przykładem poprawnego technicznie i merytorycznie atlasu historycznego są publikacje węgierskie *Képes történelmi atlasz* (Kajoch 1972, s. 169–170) oraz *Középiszkolai történelmi atlasz* (2010). Cenna jest idea zastosowania tej samej barwy dla zaznaczenia terytorium danej jednostki geopolitycznej i jej sukcesorów (w tym przypadku Węgier). Natomiast mało przekonujące w atlasie historycznym jest odstępianie od ukazania zmienności przebiegu granic na rzecz ukazania statycznego obrazu tylko dla jednego momentu z prezentowanego okresu dziejów. Do *Atlasu przemian politycznych XX i XXI wieku* przeniesiono z dorobku historycznej kartografii węgierskiej zasadę pisania wersalikami nazw jednostek geopolitycznych.

Przy tworzeniu map atlasu historycznego, w przypadku przenoszenia podkładu z dostępnych map historycznych, w procesie ich wektoryzacji pojawia się problem rektyfikacji, czyli odpowiedniego nadania georeferencji (wpasowania w układ współrzędnych) (Szady 2008, s. 280). Przydatna do georeferencji jest znajomość kodów EPSG (European Petroleum Survey Group), których listę można znaleźć w Internecie (*Spatial reference list* 2015).

Dostępne technologie pozwalają już na gromadzenie danych dotyczących granic i ich zmienności w postaci cyfrowej (Gregory 2002), jednak w obecnym zaawansowaniu prac nad *Atlasem* ich zastosowanie wymagałoby zasadniczo rozpoczęcia pracy od nowa.

Skala mapy wpływa na stopień szczegółowości jej treści, generalizację treści podkładowej i ostateczny format mapy (Kałamucki 2009, s. 106). Dla map przeglądowych całego regionu, stanowiącego tematykę danego tomu, przyjęto jednolite odwzorowanie i skalę. Natomiast skale i odwzorowania innych map, dotyczących szczegółów zmian na mapie politycznej, są zależne od skali badanych zjawisk. W niektórych przypadkach konieczne jest zastosowanie map wielkoskalowych, kiedy ilustrują one drobne korekty granic, obejmujące niekiedy obszar kilku hektarów. W związku z objęciem badaniami całego świata nie udało się bardziej ujednoczyć skali map, gdyż zależy ona od powierzchni poszczególnych części świata i stopnia szczegółowości badań, bez wątpienia większego dla Europy niż innych regionów świata.

Dla prezentacji zjawisk starano się stosować najprostsze, a zarazem sugestywne metody kartograficzne, tak aby wiernie oddawały zjawisko przemian mapy politycznej świata, a zarazem przemawiały do wyobraźni czytelnika. Dla prezentacji zjawisk powierzchniowych zastosowano metodę chorochromatyczną, nazywaną niekiedy metodą tła jakościowego (Paślawski 2009, s. 222). Metoda ta jest odpowiednia dla prezentacji zjawisk ciągłych powierzchniowo, jakim jest jurysdykcja państwowa, i powszechnie jest stosowana do map administracyjnych. Dynamikę zjawiska przestrzennego (ekspansji, okupacji) ukazano metodą zasięgu liniowego, plamowego, a niekiedy sygnaturowego (Paślawski 2009, s. 223). Zróznicowano też formę graficzną granic różnorodnych jednostek

geopolitycznych. Wyznaczenie zasięgu przestrzennego oddziaływania danej jednostki dokonano na podstawie analizy dokumentów archiwalnych kartograficznych (dość rzadko dostępnych), a częściej na podstawie analizy źródeł tekstowych, zawierających nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, które można było jednoznacznie zlokalizować, oddając zasięg zjawiska. Ze względu na nie zawsze precyzyjne określenie, w źródłach pisanych, zasięgu przestrzennego zjawisk, ich granice mają nieco bardziej zgeneralizowany (obły) przebieg niż granice znane ze źródeł kartograficznych. Podkreślano tą metodą płynny, rozmyty, charakter zjawiska (Kałamucki 2009, s. 110).

Choć *Atlas* będzie opracowany jednolicie pod względem graficznym, to ze względu na różne wielkości badanych jednostek geopolitycznych nie da się zastosować jednolitej makiety plansz.

2.3. Forma tekstowej i kartograficznej prezentacji informacji w *Atlasie*

Na *Atlas* składają się część dokumentacyjna, zawierająca dane faktograficzne, oraz kartograficzna. W części dokumentacyjnej dla każdej z przemian poza dokładną datą (dzień, miesiąc, rok) starano się przedstawić ich skutki terytorialne (wielkość terytorium, które zmiana objęła, zmiany powierzchni jednostek politycznych wynikające z tych wydarzeń). Skala wielkości, w której podawano terytorialny zakres zmian, zależała od skali przemian (od tysięcy km² do ułamka km²) oraz okresu, kiedy owa zmiana nastąpiła i związanej z nim dokładności dostępnych danych, a także skali błędu wynikającego z przeliczeń z innych jednostek miary powierzchni na układ SI (Międzynarodowy Układ Jednostek Miar z 1960 roku).

Dla czytelności *Atlasu* przyjęto jednakowy dla całości układ, na który składają się trzy formy zapisu informacji: kalendarium przemian (forma dynamiczna), tabele podsumowujące pewne okresy przemian (forma statyczna) oraz przestrzenny, kartograficzny obraz przemian (forma dynamiczna – ograniczona).

Kalendarium opracowano w oparciu o sztywne zasady konsekwentnie przestrzegane w całej pracy. Wydarzenia ułożono chronologicznie od początku wieku według lat, miesięcy i dni (o ile, na tak dokładne osadzenie wydarzenia w czasie pozwalały dostępne źródła). Starano się w maksymalnym stopniu unikać jakichkolwiek ocen opisanych wydarzeń, niezależnie od emocji, które mogą one do dziś wywoływać. W szczególności unikano takich pejoratywnych w swej wymowie określeń jak: „napaść”, „najazd”, „zagarnięcie”, zastępując je z reguły określeniami neutralnymi „zajęcie przez wojska” lub „okupacja”, nie przydając jednak tym terminom cech negatywnych lub pozytywnych.

Nazwy suwerennych jednostek politycznych (państw) przyjęto pisać pogrubionymi wersalikami. Dla nazw jednostek autonomicznych o ograniczonej suwerenności (jednostek autonomii polityczno-terytorialnej, niezależnie od ich statusu formalnego) oraz odrębnych jednostek zależnych zarezerwowano wersaliki. Zasada ta dotyczy tylko sytuacji, gdy podajemy fakt ustanowienia takiej

jednostki. Unikano wówczas również stosowania skrótów tych nazw nawet, jeśli były powszechnie przyjęte. W opisie dalszych wydarzeń z taką jednostką związanych, jeżeli nie dotyczyły one zmiany nazwy bądź ustroju, nazwy jednostki nie wyróżniamy, przeważnie używając też, w przypadku długich form nazw oficjalnych, popularnie stosowanych ich skrótów. Nazwy stolic, siedzib organów konstytucyjnych (głowy państwa, rządu, parlamentu, sądu najwyższego) i siedzib lokalnych władz jednostek autonomii polityczno-terytorialnej podano kursywą.

W wypadku, gdy przemiana wiązała się ze zmianą nazwy jednostki lub miejscowości podawano nazwy w językach urzędowych, często podając także polską nazwę dla obiektów, których nazwy są tradycyjnie spolszczone. Polskie nazewnictwo oparto na najnowszych wytycznych Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej (KSNG) (*Urzędowy wykaz...* 2013), dla nazw historycznych, które już dziś nie występują, przyjęto starsze wytyczne KSNG (Kondracki 1989), a dla jeszcze starszych, począwszy od 1951 roku wytyczne Komisji Ustalania Nazw Geograficznych (Ratajski, Szewczyk, Zwoliński 1959). Dla pierwszych 40 lat badanych dziejów polskie nazewnictwo obiektów, które dziś noszą już inne nazwy, oparto na stosowanym w ówczesnej polskiej literaturze (Haliczer 1935; Batowski 1964), podając niekiedy warianty, jeśli się pojawiały (np. Rewal, Rewel).

Zestawienia tabelaryczne zastosowano dla przecięcia dynamicznego ciągu kalendarium pewnymi płaszczyznami statycznymi, pozwalającymi ukazać stan sytuacji polityczno-terytorialnej w konkretnym momencie dziejów – 31 grudnia roku obranego za cezurę. Lata przekrojów w zasadzie są jednakowe dla całego opracowania, choć w pewnych regionach konieczne okazały się drobne odstępstwa od przyjętego podziału wieku na okresy. Regułą jest zaczynanie opracowania dla poszczególnych regionów od tabeli ukazującej stan na 31 grudnia 1900 roku. Jest sprawą dyskusyjną, czy wiek XX (jak i każdy inny wiek) zaczął się 1 stycznia 1900 czy 1 stycznia 1901 roku. Autor przychylił się do tej drugiej cezury. Drugą stałą cezurą jest data 31.12.2000 roku, wraz z którą zakończył się wiek XX, ale ponieważ pierwsze wydanie zeszytu *Atlasu* (dla Europy Północnej) ukazało się na dziewięć lat przed końcem wieku (i stale jest unaczęsniane), dlatego w tym przypadku tabelę podsumowującą podano według stanu aktualnego w momencie opublikowania. Pozostałe przekroje statyczne dynamicznego kalendarium, starano się ujednoczyć dla całego *Atlasu*, choć było to trudne, gdyż nie wszystkie wydarzenia w XX wieku, zmieniające oblicze polityczne świata, miały charakter prawdziwie uniwersalny. Niewątpliwie taki charakter mają obie wojny światowe. Nie przyjęto jednak cezury ich bezpośredniego zakończenia (1918, 1945), gdyż wydarzenia będące konsekwencją wojen jeszcze przez kilka lat po nich kształtowały oblicze świata. Aby więc przedstawić całościowe skutki polityczno-terytorialne tych kataklizmów i nowe powojenne stosunki geopolityczne należało przyjąć nieco późniejsze cezury (1922 i 1946). Dla poszczególnych rejonów świata przydatne okazały się jeszcze dodatkowe przekroje.

Oblicze Europy w końcu wieku ukształtował też zespół wydarzeń nazwanych „Jesienią Ludów” 1989 roku, upadku systemu komunistycznego i związanych z tym przemian ustrojowych, a następnie terytorialno-politycznych (zjednoczenie Niemiec, rozpad ZSRR, Jugosławii i Czechosłowacji, powstanie Unii Europejskiej). Stąd konieczność przyjęcia dodatkowej cezury 1988 roku. Dla Afryki przełomowym rokiem, nazwanym zresztą „Rokiem Afryki”, w którym większość kolonii na tym kontynencie uzyskała niepodległość, był rok 1960. Stąd brak cezury 1959 roku, podsumowującej okres kolonializmu, dla Afryki byłby dużym uchybieniem.

W tabelach podano oficjalną nazwę państwa lub jednostki geopolitycznej w jej pełnym brzmieniu, wielkość jej powierzchni, stolicę lub siedzibę władz i uwagi dotyczące aktualnego statusu lub ustroju, jeżeli nie wynikały one z nazwy i pozycji w tabeli. Pozycja jednostki w tabeli wynika z układu alfabetycznego jednostek suwerennych i rangi jednostki autonomicznej w hierarchii podziału wewnętrznego państwa federacyjnego. W tabelach zachowano wyróżniki czcionką, pogrubionym wersalikiem dla nazw państw, wersalikiem dla jednostek zależnych i autonomicznych oraz kursywą dla stolic stosowane w tekście kalendarium.

Stworzenie jednolitego kalendarium wydarzeń dla całego świata, choć często stosowane w wielu wydawnictwach, wydaje się bardzo utrudniać jego percepcję. Dlatego zdecydowano podzielić ziemię na regiony geograficzno-historyczno-polityczne, dla których odrębnie prowadzono analizę wydarzeń (rys. 1). Zachowano przy tym tradycyjny podział na kontynenty (regiony geograficzne), a dopiero w ich ramach dokonano dalszych podziałów na regiony historyczno-polityczne. Podział ten jest zgodny z zaproponowaną przez ONZ makrogeograficzną (kontynentalną) regionalizacją świata i zasadniczo (z pewnymi korektami) z dalszym jego podziałem na subregiony geograficzne (*Composition...* 2014).

Europę ujęto w następujących fragmentach: Europa – Północna, – Wschodnia, – Środkowa, – Zachodnia i – Południowa. Odstępstwem od podziału kontynentalnego było wyróżnienie Rosji/ZSRR jako światowego państwa transkontynentalnego. W części tej opisano szczegółowo wydarzenia dotyczące imperium rosyjskiego oraz współczesnej Rosji-Federacji Rosyjskiej, czyli dla obszarów nierosyjskich uwzględniono tylko akty związane z całością spraw Cesarstwa i ZSRR, pozostałe wydarzenia, o znaczeniu lokalnym, opisując w terytorialnie odpowiednich dla nich częściach (Europa Wschodnia, Europa Północna, Azja-Zakaukazie i Azja Środkowa).

Afrykę podzielono na: Afrykę – Północną, – Wschodnią, – Zachodnią, – Środkową (Równikową) i – Południową. Dla kontynentu azjatyckiego przyjęto następujący podział: Azja Środkowa, Azja-Zakaukazie, Azja Zachodnia (Bliski Wschód), Azja Południowa (Środkowy Wschód), Azja Południowo-Wschodnia, Azja Wschodnia (Daleki Wschód), a częściowo sprawy azjatyckie (Syberia, Daleki Wschód) zawiera też rozdział Rosja/ZSRR.

Australię z Oceanią podzielono na następujące dwa regiony: Australia i Oceania (Melanezja, Mikronezja i Polinezja).

W Ameryce wydzielono: Amerykę Północną, – Południową, Mezoamerykę (Przesmyk Ameryki Środkowej) oraz Karaiby.

Odrębnie potraktowano umiędzynarodowiony kontynent Antarktydy wraz z przyległymi wyspami antarktycznymi. Natomiast sprawy Arktyki omawiano zgodnie z sektorową przynależnością wód terytorialnych i morskiej strefy ekonomicznej do państw północnych (Danii, Norwegii, Rosji/ZSRR, Stanów Zjednoczonych i Kanady).

Rys. 1. Podział świata na regiony geograficzno-polityczne przyjęty w *Atlasie*

Źródło: opracowanie własne

Wydarzenia opisujące przemiany zachodzące na pograniczu dwóch lub większej liczby regionów opisano odrębnie we wszystkich częściach regionalnych, których dotyczą (stąd wynikają pewne powtórzenia), często pod nieco innym kątem, związanym ze specyfiką regionu lub wydarzenia. Pełny i szczegółowy opis wydarzenia znajdziemy zawsze w części poświęconej regionowi, w którym miało ono miejsce (np. utworzenie ZSRR miało pośrednie znaczenie dla Karelii czy Estonii, stąd odnotowano je w części Europa Północna, ale szczegółowo opisano w części Rosja/ZSRR).

Odrębne części *Atlasu* poświęcono również polityczno-przestrzennym aspektom integracji międzynarodowej: Lidze Narodów, Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz procesowi integracji Europy.

Trzecią integralną formą przedstawienia zagadnień w *Atlasie*, zamieszczaną na końcu każdej części, jest przestrzenne ujęcie przemian politycznych w postaci obrazu kartograficznego zachowującego elementy dynamiczne. Na statyczny, z natury rzeczy, rysunek nałożono obraz przemian terytorialnych przy zastoso-

waniu metod kartograficzno-historycznych używanych w większości atlasów historycznych. Ograniczenie dynamiki wynika z technicznej niemożliwości ujęcia całości przemian, które zaszły na danym terytorium w ciągu XX wieku, na jednym podkładzie kartograficznym. Próba takiego ujęcia absolutnie uniemożliwia skuteczne odczytanie przebiegu wydarzeń z mapy. Stąd konieczność zastosowania cezur, wedle których dzieli się wydarzenia ukazane na poszczególnych mapach. Niestety, nie jest możliwe wykorzystanie jedynie cezur stosowanych w kalendarium, gdyż nagromadzenie wydarzeń zmieniających obraz przestrzeni politycznej regionu w krótkich okresach bywało tak duże, że np. w wypadku wydarzeń wojennych trzeba było, dla zachowania czytelności mapy, stosować przekroje kilkumiesięczne. Aby jednak zachować korelację obrazu kartograficznego z częścią tekstową, przyjęto zasadę łączy statycznych map ukazujących sytuację w dniu 31 grudnia roku zgodnego z cezurą przyjętą dla tabeli. Dla każdego niemal (poza Antarktydą) regionu, mamy więc co najmniej pięć statycznych obrazów kartograficznych: stanu na początku wieku XX, w jego końcu i po obu wojnach światowych oraz stan końcowy w momencie XXI wieku, w którym publikowany jest dany tom. Dla tych map zastosowano, w ramach poszczególnych regionów, stałą skalę odwzorowania. Nie udało się jej zachować dla wszystkich innych wydarzeń, ze zrozumiałych powodów różnicy w terytorialnym zakresie przemian, z których jedne pozwalały na użycie odwzorowań małoskalowych (map przeglądowych) inne zaś wymuszały użycie wielkiej skali odwzorowania (map szczegółowych, a nawet sytuacyjnych) dla zachowania szczegółowości obrazu przemian (np. lokalne korekty granic obejmujące powierzchnię kilku hektarów). Jednak dla zobrazowania chronologicznego ciągu wydarzeń starano się zachować jednakową skalę odwzorowań.

Na mapach starano się zachować stosowane w tekście wyróżnienia nazw państw i jednostek politycznych, ale było to nadzwyczaj trudne z powodów kartograficznych, stąd konieczność braku konsekwencji w wielkości czcionek oraz często stosowane skróty nazw, nawet w sposób niekonwencjonalny, wymuszone brakiem miejsca na mapie potrzebnego dla zilustrowania przemian. Dlatego częstokroć sama mapa, bez towarzyszącego jej tekstu kalendarium, może być niezbyt czytelnym dla odbiorcy źródłem wiedzy o przemianach politycznych zachodzących w danym regionie.

Całość *Atlasu* uzupełnia indeks nazw geograficznych odnoszący się zarówno do tekstu, jak i do map.

3. Problemy metodyczne w tworzeniu *Atlasu* i sposoby ich rozwiązywania

Proces tworzenia atlasu historycznego składa się z czterech etapów. Na pierwszym etapie następuje pozyskiwanie i gromadzenie danych faktograficznych i ich ilustracji kartograficznej. Następnie pojawia się proces usystematyzowanego przechowywania zgromadzonego materiału w bazach danych. W trzecim

etapie opracowania atlasu materiał ten poddany zostaje analizie (opisowi), a w czwartym etapie następuje jego udostępnienie w postaci zredagowanego tekstu i zilustrowanej kartograficznie informacji (Szady 2008, s. 279).

W toku wieloletnich studiów nad przemianami na mapie politycznej świata następowały w procesie badawczym bardzo duże, zazwyczaj korzystne dla finalizacji dzieła, zmiany. Wynikały one przede wszystkim ze zmian ustrojowych w Polsce, a co za tym idzie otwarcia się nauki na świat oraz wzroście dostępności zagranicznych źródeł.

Drugim ważnym uwarunkowaniem było rozpowszechnienie się Internetu i jego bogactwa, polegające m.in. na digitalizacji zasobów bibliotek, archiwów państwowych, publikacji kompletnego prawodawstwa wielu państw, ich konstytucji i innych aktów prawnych, nie tylko tych wytwarzanych współcześnie, ale także historycznych. Wprowadzenie w wyszukiwarce Google translatora z kilkadziesiątoma językami, w tym tymi zapisywanymi alfabetami innymi niż łaciński, jeszcze bardziej ułatwiło szukanie informacji, dotąd przez badacza niedostępnych, nie tylko z uwagi na trudność dotarcia do źródła, ale także zapoznania się z jego treścią. Barięrazą pozostaje jednak kwestia wprowadzenia odpłatności za dostęp do informacji (dawniej sporadyczna), niekiedy są to kwoty przekraczające możliwości dużej polskiej uczelni. Poszerzenie dostępu do informacji, choć skróciło czas dostępu do niej, to jednocześnie umożliwiło znaczne rozszerzenie zakładanej pierwotnie szczegółowości *Atlasu*, co z kolei zaowocowało wydłużeniem prac z planowanych kilku na kilkadziesiąt lat.

3.1. Źródła informacji i zmienność ich dostępności

W początkowej fazie gromadzenia informacji do *Atlasu* opierano się wyłącznie na źródłach dostępnych w Polsce, przede wszystkim wydawanych po polsku i nielicznych dostępnych źródłach pochodzenia zagranicznego, głównie radzieckiego.

Podstawową i powszechnie dostępną publikacją, corocznie wydawaną w latach 1959–1991 przez Wiedzę Powszechną, był informator *Encyklopedia. Świat w przekroju*. Ponadto można było w największych bibliotekach dotrzeć do periodyku *Kronika. Dokumentacja prasowa najważniejszych wydarzeń w kraju i za granicą*, wydawanego przez RSW Prasa-Książka-Ruch od 1952 roku, aż do likwidacji wydawnictwa w 1990 roku. *Kronika* była najobszerniejszym źródłem informacji o całym świecie, służącym głównie dziennikarzom do opracowywania komentarzy. Istniały jeszcze dwa kolejne źródła o ograniczonej dostępności, sklasyfikowane jako poufne, które jak się wydaje były znacznie łagodniej traktowane przez cenzurę. Znajdowały się jedynie w działach informacji naukowej wiodących bibliotek. Chodzi o *Kalendarium wydarzeń* oraz *Informator polityczny*, oba wydawane od 1962 roku przez Polską Agencję Prasową, które zawierały informację o około 250 krajach świata. Były to krótkie informacje,

w formie encyklopedycznej, o państwach świata (liczbie ludności, powierzchni, zasadach ustrojowych, składzie rządu, układzie sił w parlamencie). Dane w obu wydawnictwach były aktualizowane raz w miesiącu poprzez wymianę poszczególnych kartek umieszczanych w kołonoatniku. Ponadto w instytucjach partii komunistycznej, udostępniany z klauzulą poufne jedynie wyższym sferom aparatu komunistycznego, w tym lektorom marksizmu-leninizmu, był *Biuletyn informacyjny*, publikowany od 1955 roku przez Sekretariat KC PZPR. Wydawnictwo to koncentrowało się na wydarzeniach krajowych oraz, w mniejszym stopniu, w bloku komunistycznym, ale niekiedy podawało marksistowską interpretację ważnych wydarzeń światowych, cytując przy tym fakty, jak się wydaje niepoddawane cenzurze, przydatne do tworzenia *Atlasu*.

Cenne były też wydawnictwa Iskier. *Naokoło świata. Krótki informator geograficzny* (1955, 1960, 1967), opracowania Józefa Barbaga: *Iskier przewodnik. Panorama świata* (Barbag 1974, 1978) i *Iskier przewodnik po stolicach świata* (Barbag 1970). Ważną publikacją była też monografia polityczna Afryki z okresu jej wyzwania się spod kolonializmu (Pasierbiński 1964). Wykorzystano także liczne opracowania historyczne, w tym serię wydawniczą Ossolineum poświęconą historii poszczególnych państw i regionów świata. W 1981 roku ukazało się przydatne kalendarium dziejów świata (Arnold, Kurkiewicz, Tatomir, Żurawski 1990). Ogromny zasób informacji zdołał zgromadzić Edmund Osmańczyk w *Encyklopedii ONZ i stosunków międzynarodowych* (1982).

Z okresu przedkomunistycznego wartościowym źródłem informacji był *Kalendarz niepodległości* (Lipiński 1938), kronika prawie 4 tys. wydarzeń z lat 1914–1939. Dla cezury początkowej 1900 roku bardzo przydatne były informacje z *Encyklopedii S. Orgelbrandta* (Orgelbrandt 1898–1903).

Jedynymi dostępnymi bez ograniczeń źródłami zagranicznymi były wydawnictwa radzieckie, w oczywisty sposób obciążone przez wpływ ideologii marksistowskiej i również ingerencją cenzury, zapewne bardziej restrykcyjnej niż w Polsce. Wymienić należy przede wszystkim rocznik *Strany mira. Kratkij-politiko-ekonomičeskij spravocnik*, publikowany przez Wydawnictwo Literatury Politycznej w Moskwie, stanowiący odpowiednik przywołanego już polskiego *Świata w przekroju*. Przydatne były też coroczne suplementy do obu powojennych wydań *Wielkiej Encyklopedii Radzieckiej* (*Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija*) oraz ich wersje republikańskie np. *Ukrajins'ka Radians'ka Encyklopedija*. Cenne były też dwa informacyjne wydawnictwa radzieckie autorstwa A. Šigera (1965, 1966). Radzieckiej proweniencji była też, przetłumaczona na język polski, dziesięciotomowa *Historia powszechna* (Żukow 1973–1975). Dostępne były także radzieckie wydawnictwa kartograficzne, w tym szkolne atlasy historyczne, a także *Atlas utworzenia i rozwoju ZSRR* (*Atlas obrazowanie...* 1972). Przydatne było także dwutomowe wschodnioniemieckie wydanie encyklopedyczne historii świata (*Weltgeschichte...* 1981).

Sporadycznie w bibliotekach można było spotkać pojedyncze tomy takich corocznych wydawnictw, jak brytyjski *The Statesman's year-book*, amerykański

Information please almanac lub włoski *Calendario atlante de Agostini*, mające cechy kalendarium wydarzeń. W 2006 roku ukazała się incydentalnie polska edycja włoskiego kalendarium za 2007 rok, zatytułowana *Encyklopedia Świat i Polska* (2006).

Po przemianie ustrojowej z 1989 roku na polskim rynku wydawniczym ukazało się kilka publikacji, które mogłyby stanowić cenne źródło informacji, w tym kartograficznych ujęć dziejów najnowszych, zarówno autorstwa rodzimych, jak i zagranicznych autorów. Niestety, poziom merytoryczny większości z tych, niekiedy pięknych i barwnie wydanych atlasów, odbiegał nawet od tego skromnego dorobku, którym mogła się poszczycić PPWK w okresie komunistycznym. Szczególnie negatywnie należy się odnieść do kilku publikacji, takich jak *Historyczny atlas Polski* (Pogonowski 1996), mający wręcz znamiona bubla, oraz bardzo nierówne merytorycznie i technicznie (Mielnik 2010), choć ciekawe graficznie, wydawnictwa kartografii historycznej – atlasy Wydawnictwa Demart (Sienkiewicz 2006; Olczak, Tazbir 2007; Sienkiewicz, Olczak 2007). Trzeba jednak stwierdzić, że ten sam Demart wydał kilka bardzo solidnych publikacji kartograficznych (Sienkiewicz, Hryciuk 2008; Sienkiewicz 2010, 2012).

Pojawiły się także kartograficzne opracowania wyspecjalizowane, np. poświęcone wojnom XX wieku (Keegan 1995; Boniface 2001). Spore zastrzeżenia merytoryczne można też wnosić w stosunku do przedrukowanego brytyjskiego *Atlasu dziejów świata*, wydawnictwa Andromeda (Haywood, Catchpole, Hall, Barratt 1998). Niezależnie od poziomu merytorycznego i kartograficznego tych wydawnictw ich zaletą był fakt, że nie poddano ich ideologicznej cenzurze.

Pojawiły się również przedruki z bardzo poprawnych, ale mało skalowych niemieckich atlasów historycznych (Kinder, Hilgermann 2000). Dostępne były też oryginalne wydania tych atlasów (Kinder, Hilgermann 1991). Warto także odnotować, nie bez krytycznej ostrożności, co do wartości merytorycznej i dokładności kartograficznej, wydanie w Wielkiej Brytanii *Historica* – atlasu historycznego niemiecko-słowackiego zespołu geografów historycznych (*Historica* 2009) i znacznie rzetelniejszego atlasu, ale niestety mało skalowego (Rudolf, Oswald 2009).

Bardzo uproszczony obraz pokazuje, przedrukowany z wydania francuskiego, *Mały atlas XX wieku. Historia* (Nouschi 2006). To monochromatyczne dzieło cechuje się prymitywizmem obrazu kartograficznego, przewagą części tekstowej nad kartograficzną, małą dokładnością chronologii (rzadko podaje datyienne i miesięczne wydarzenia) i obciążone jest podejściem geopolitycznym. Interesującymi pozycjami okazały się francuski *Mały atlas historii świata od 1944 roku do dzisiaj* (Mérienne 1994) oraz niemiecki *Atlas wojen i konfliktów* (Smith 1997).

Warto jednak zaznaczyć, że w znakomitej większości wydawnictw o charakterze atlasów historycznych, dziejom XX wieku nie poświęcono zbyt dużo miejsca i skala prezentacji przemian mapy politycznej świata, a przez to dokładność nie jest duża.

Po transformacji ustrojowej, na polskim rynku wydawniczym pojawił się też szereg przydatnych wydawnictw informacyjnych o świecie typu almanachów (Baratta 1994; *Almanach WP* 1996, 1998, 1999). Można też było łatwiej skorzystać z podobnych wydawnictw amerykańskich (Brunner 2001; Wright 2001), a także przedruków informatorów niemieckich (*Leksykon państw świata...* 1993, 1994).

Opublikowano też szereg wydawnictw o charakterze kalendarzów (Jabłonowski, Jarski 1990; Bielawski, Lazarowicz 1995; Kupiecki, Szczepanik 1995; Mizerski 1996; Szewczyk-Roland 1996; Cook, Stevenson 2000; Mirosz 2007). Najobszerniejsze zaś tego typu wydawnictwa, to kalendaria dziejów świata i Polski z lat 1994 i 1999 (Deszczyński, Kupiecki, Moszczyński 1994; Chwalba 1999). Pięknie wydane, choć merytorycznie słabo przydatne, było przedrukowane z niemieckiego wydawnictwo *Kronika XX wieku* (Michalik 1991) wraz z suplementami za lata 1991–1994.

Na przełomie tysiącleci ukazało się również kilka historycznych encyklopedii. Przydatne okazały się tomy VIII–XIII *Encyklopedii historycznej świata* (2001–2003) wydawnictwa Opres. W odróżnieniu od tomów wcześniejszych, omawiających historię powszechną chronologicznie, przywołane tomy były historią regionalną poszczególnych państw świata zgrupowanych kontynentami.

Bardzo ciekawym wydawnictwem jest trzytomowa *Historia świata*, PWN (2008), w szczególności zaś hasła poświęcone historii poszczególnych krajów. Monumentalnym dziełem jest 21-tomowa *Historia powszechna* (2007–2008), wydana przez Bibliotekę Gazety Wyborczej, której ostatni tom zawiera obszerne kalendarium wydarzeń.

Otwarcie rynku wydawniczego, łatwość podróży i zdolność nabywca polskiego pracownika nauki, sprzyja penetrowaniu obcych rynków i gromadzeniu różnorodnych regionalnych atlasów historycznych, dzięki którym łatwiej uszczegółowić badania, gdyż większość wydawców koncentruje się szczególnie na dziejach państwa wydania atlasu. Godne uwagi są zatem atlasy historyczne: czeskie, słowackie, ukraińskie, białoruskie, litewskie, łotewskie, węgierskie, słoweńskie, czyli z tych państw, które nie miały dotąd takich publikacji. Bezskuteczne okazały się jednak poszukiwania analogicznych wydawnictw z arabskich państw Afryki i Bliskiego Wschodu.

Rewolucyjną wręcz zmianę w dostępie do źródeł przyniosło upowszechnienie się Internetu i bogactwo jego zasobów. Można tam znaleźć dostęp do informacji, oficjalnych dokumentów, pochodzących z niemal każdego terytorium świata (barierą bywa język). Szczególnie wartościowe są bazy danych dotyczące przemian politycznych na świecie. Niestety największa z takich baz *Keesing's World news archive* gromadząca informacje od 1931 roku (początkowo jako *Keesing's contemporary archives*) jest zarówno w formie elektronicznej, jak i drukowanej (*Keesing's record of World events*) poza zasięgiem finansowym nie tylko polskiego badacza, ale również dużej biblioteki naukowej.

Wprawdzie dzienny dostęp kosztuje niespełna 8 US\$, jednak cena dostępu do informacji sprzed 2000 roku zaczyna się od 1 tys. US\$.

Innym dostępnym w Internecie zbiorem informacji jest *The annual register*, notujący brytyjski punkt widzenia na wydarzenia na świecie od 1758 roku. Tylko tomy osiemnastowieczne znajdują się w wolnym dostępie, pozostałe informacje mogą zdobyć jedynie subskrybenci.

Również za opłatą można skorzystać z archiwów i bieżących danych przywołanego już rocznika *The Statesman's year-book* (2015).

Najbardziej wartościowa elektroniczna baza danych z wolnym dostępem do informacji to administrowana przez Bena Cahoon (2015) witryna *World Statesmen*, działająca od 2001 roku, poświęcona rejestracji wszelkich zmian politycznych na świecie, w szczególności składu personalnego organów władzy poszczególnych państw i terytoriów, a także organizacji międzynarodowych od czasów najdawniejszych do współczesności, cechująca się dużą szczegółowością, ale trudną do weryfikacji wiarygodnością, z racji braku cytowania źródeł. Drugim takim ważnym źródłem jest administrowana przez Gwillima Law (2015), działająca od 2003 roku, witryna *Statoids*, notująca zmiany podziałów administracyjnych państw świata. Ważnymi i aktualizowanymi źródłami są prowadzona przez amerykańską Centralną Agencję Wywiadowczą (CIA) witryna *The World factbook* (2015) oraz prowadzona przez Bibliotekę Kongresu Stanów Zjednoczonych witryna zawierająca monografie poszczególnych państw świata, pod zbiorczym tytułem serii *Country studies. Area handbook series* (2015). Bieżące informacje o sytuacji politycznej w krajach świata zawierała witryna Departamentu Stanu *US bilateral relations fact sheets* (2015), funkcjonująca dawniej jako *Background Notes*. Aktualnie skoncentrowana jest jednak wyłącznie na stosunkach tych państw ze Stanami Zjednoczonymi. Wartościowym źródłem są monografie granic publikowane przez IBRU (International Boundary Research Unit). Przydatne były zgromadzone na stronie Koledżu Prawa Stanowego Uniwersytetu Florydy zeszyty (łącznie 175) *Studiów granic międzynarodowych (International boundary studies)*. Korzystano również z publikowanych w Internecie wyroków w kwestiach terytorialnych, wydanych przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości.

3.2. Jednostki powierzchni i czasu

Kwestią historycznej zmienności miar zajmuje się odrębna dyscyplina – metrologia historyczna (Kula 2004, s. 125). W trakcie gromadzenia danych dotyczących powierzchni obszarów podlegających zmianom terytorialnym, w różnych regionach świata i w różnym okresie XX i XXI wieku, można się spotkać z różnorodnymi systemami pomiaru powierzchni. Istnieje wprawdzie standaryzacja światowa w postaci układu SI, który nie został dotąd zaakceptowany jedynie przez trzy państwa świata – Liberię, Myanmar i, co niestety stanowi największy problem metodyczny, z racji pochodzenia dużej liczby ważnych

źródeł, także Stany Zjednoczone. Najczęściej spotyka się oczywiście powierzchnie podane w km², przy obszarach mniejszych, w ich ułamkach dziesiętnych (np. 0,44 km² w przypadku Watykanu) albo w hektarach, a nawet w arach (1 km² = 100 ha = 10 000 arów; 1 ar = 100 m²). W kręgu anglosaskim powszechne jest podawanie powierzchni w milach kwadratowych lub akrach (1 mila kwadratowa = 2,589 988 km², 1 akr = 0,405 ha = 0,004 047 km², 1 ha = 2,471 akra).

Dla początków XX wieku spotyka się jednak starsze miary powierzchni i to często bardzo zróżnicowanie, nawet w przypadku Polski, gdzie zaborcy stosowali odmienne miary powierzchni, szczególnie w przypadku upraw rolnych, ale przy drobnych zmianach granic źródła podają wartości w takich jednostkach (np. spór o Morskie Oko). Bardzo przydatne okazuje się wówczas opracowanie I. Ihnatowicza (1967) *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, zawierające m.in. tablice przeliczeń dawnych miar powierzchni na jednostki współczesne. Incydentalnie można się spotkać w źródłach z bardzo egzotycznymi miarami (np. chińskimi, obowiązującymi do 1915 roku). Bardzo przydatny jest wówczas Internet, w którym znaleźć można tablice przeliczeniowe takich jednostek (np. w przypadku chińskich *Chinese units...* 2015).

Innym problemem są błędne przeliczenia powierzchni zawarte już w samych źródłach, które bardzo trudno jest skorygować, nie posiadając danych pierwotnych. Problemy z przeliczaniem powierzchni zdarzają się i współcześnie. Za przykład niech posłuży niedawny artykuł uznanego publicysty „Gazety Wyborczej” Adama Leszczyńskiego (2015, s. 16), który powierzchnię Watykanu podaje jako 13,5 km², przesuwając to najmniejsze terytorialne państwo świata przed poprzedzające je Monako (niespełna 2 km²), a nawet przed brytyjską kolonię Gibraltar (6,8 km²), podczas gdy rzeczywista powierzchnia siedziby Stolicy Apostolskiej, to jedynie 0,44 km² (44 ha).

Dla przeliczeń powierzchni przydatne mogą też być bazy internetowe (Tapson 2004; Rowlett 2005) oraz działające on-line konwertery miar (*Convertworld* 2015). Są też konwertery, w których można także przeliczać niektóre regionalne i dawne miary powierzchni, np. irlandzkie akry, kanadyjskie arpent, kubańskie caballeria, japońskie jo, tajskie ngan, niemieckie morgi, rosyjskie arszyny kwadratowe (*Convert-me* 1996; *Online Conversion* 2010).

Przy opracowaniu kalendarium kluczową sprawą staje się kwestia mierzenia czasu, a zatem kalendarza, według którego źródła podają dokładną datę konkretnego wydarzenia. Ponieważ badanie obejmuje cały świat, jest oczywiste, że może to oznaczać docieranie do faktów chronologizowanych według różnych kalendarzy. Przy korzystaniu ze źródeł polskich, anglosaskich lub innych zachodnioeuropejskich, zazwyczaj nie będzie konieczności konwersji dat, gdyż powszechnie posługują się one kalendarzem gregoriańskim, wprowadzonym 5/14 października 1582 roku. Ponieważ badania dotyczą wieków XX i XXI, w większości państw europejskich ten kalendarz był już wówczas obowiązujący. Jednak wschodnioeuropejskie kraje prawosławne znacznie dłużej trwały przy

kalendharzu juliańskim. Albania przeszła z kalendharza juliańskiego na gregoriański w 1912 roku, Litwa w 1915, Bułgaria w 1916, Rosja w 1918, Rumunia w 1919, a Grecja dopiero od 1924 roku. Turcja do roku 1927 używała kalendharza muzułmańskiego, Chiny dwukrotnie wprowadzały kalendharz gregoriański, w 1912 i po rewolucji w 1929 roku. Obszerny wykaz dat, kiedy poszczególne państwa wprowadziły kalendharz gregoriański, znajduje się w Internecie (*Historia zmiany...* 2015). W przypadku Szwecji zmiana kalendharza wiązała się z przejściowym funkcjonowaniem osobliwego kalendharza lokalnego, ale dotyczyło to XVIII wieku.

Odpowiednią tablicę przeliczeń pomiędzy kalendharzem juliańskim i gregoriańskim, które zależnie od stulecia różnią się liczbą dni (12 dni w XIX wieku, a od 1 marca 1900 roku 13 dni) podaje I. Ichnatowicz (1967, t. 1, s. 11).

W niektórych państwach świata nadal obowiązują inne kalendharze i dokumenty państwowe są datowane według ich czasu. W Iranie i Afganistanie obowiązuje kalendharz perski (w źródłach zachodnich oznaczany symbolem AP – Anno Persarum). Nie da się z niego w prosty sposób przejść na roczną datę gregoriańską, gdyż rok perski zaczyna się 22 marca. W Izraelu używa się kalendharza hebrajskiego (konwerter *Hebcal* 2015). W wielu krajach islamskich obowiązuje kalendharz muzułmański, z którego można przeliczyć datę na kalendharz gregoriański za pomocą wzoru:

$$R = H - \frac{H}{33} + 621,$$

gdzie R jest datą roku gregoriańskiego, H – muzułmańskiego.

W państwach arabskich stosuje się często dwa systemy pomiaru czasu, wówczas kalendharz gregoriański jest pomocniczy i jego datowanie poprzedzone jest arabską literą „mim” (م), natomiast w przypadku podawania daty według kalendharza muzułmańskiego (hidzryjskiego) literką „ha” (هـ) (Likus 2006). Odmienny kalendharz obowiązywał w Libii po 1978 roku, liczony był nie od hidzry, lecz od daty śmierci Mahometa. Od 1952 roku w Indiach, obok kalendharza gregoriańskiego, stosowany jest kalendharz narodowy, używany w oficjalnych dokumentach rządowych. Natomiast hinduski kalendharz tradycyjny nadal obowiązuje w Nepalu. W Indiach funkcjonują też regionalne kalendharze: bengalski, tamilski, a w Sri Lance cejloński buddyjski. W Azji Południowo-Wschodniej, w Birmie, Tajlandii, Kambodży, Laosie do końca XIX wieku obowiązywał kalendharz birmański (np. w Tajlandii pod nazwą Chulasakarat funkcjonował do 1899 roku), a do dziś stosowany jest niekiedy przez rząd Mianmy. W Etiopii stosowany jest etiopski kalendharz gyyz, oparty na egipsko-koptyjskim, używany też w liturgii w Erytrei. Jego era zaczyna się również od narodzin Chrystusa, ale te są datowane na 9 rok n.e. W Somalii obowiązuje słoneczno-księżycowy kalendharz Soomali tiro ammin. Lokalny kalendharz posiada też wyspa Jawa (konwerter *Javanese...* 2006), choć Indonezja stosuje równoległe dwa inne kalendharze, gregoriański i muzułmański, to niekiedy lokalnie używa się też tradycyjny jawański.

Odrębny kalendarz funkcjonuje też w Tybecie (księżycowo-słoneczny, obecnie stosowany tylko w dokumentach władz emigracyjnych). Do 1941 roku w Mongolii i Tuwie obowiązywał kalendarz mongolski Tsaglabar. Kalendarz koreański zastąpiono gregoriańskim w 1896 roku, ale w źródłach dla pierwszych lat XX wieku niekiedy jeszcze podawano daty według starej tradycji. W latach 1945–1961 w Korei Południowej stosowano kalendarz gregoriański oparty na dacie założenia królestwa Gojoseon (2333 rok p.n.e.). W KRLD stosowana jest swoista odmiana kalendarza gregoriańskiego Dżucze oparta na dacie urodzin Kim Ir Sena, 15 kwietnia 1912 roku (bez roku zerowego), ale uzupełnia on tylko datę gregoriańską.

Dostępny jest konwerter on-line pomiędzy kalendarzem gregoriańskim a juliańskim, hebrajskim, muzułmańskim, perskim, narodowym indyjskim, a także raczej nieprzydatnymi w omawianych badaniach, kalendarzami – republikańskim francuskim, bahaistycznym oraz Majów (Walker 2009). Inny konwerter pozwala przeliczać lata z kalendarza birmańskiego (posiada wersję angielską i birmańską) (*Myanmar...* 2015).

Nawet przy obowiązywaniu wspólnego kalendarza, niektóre wydarzenia mogą być różnie datowane ze względu na podział ziemi na strefy czasowe i linię zmiany daty, czego najlepszym przykładem jest datowanie zakończenia drugiej wojny światowej. Pierwsza kapitulacja Niemiec, podpisana przez gen. Alfreda Jodla w Reims we Francji wobec Brytyjskiej Wspólnoty Narodów i Stanów Zjednoczonych, nastąpiła 7 maja 1945 roku o godz. 2 w nocy, a weszła w życie 8 maja o godz. 23.01. Dlatego mocarstwa zachodnie uznają 8 maja dniem zwycięstwa – V-day. Na żądanie J. Stalina ceremonię kapitulacji powtórzono, poszerzając skład przyjmujących ją aliantów o ZSRR i Francję, w dniu 8 maja tuż przed godz. 24., w Karlshorst w Berlinie. W Moskwie, ze względu na różne strefy czasowe, był już 9 maja, dlatego blok sowiecki tę datę przyjął za koniec wielkiej wojny ojczyźnianej. Obie daty stały się obiektem zimnowojennej rywalizacji. Ukraina dopiero w 2015 roku po raz pierwszy obchodziła tę rocznicę 8 maja, a Rosja, Białoruś i inne kraje WNP nadal obchodzą przy dniu następnym.

3.3. Ocena wiarygodności faktów i ich faktycznych skutków przestrzennych

Liczba aktów prawnych związanych z proklamacją państwowości, autonomii bądź ich likwidacją, nawet tylko w XX wieku, była bardzo duża. Ich charakter był też silnie zróżnicowany, od takich, które miały bardzo poważne konsekwencje przestrzenno-polityczne dla dużych części świata (np. wielostronne traktaty pokojowe), poprzez akty, których skutki były tymczasowe, niekiedy wręcz efemeryczne (np. łemkowskie republiki we Florynce i Komańczy), aż po akty, co do których zaistnienia nie ma całkowitej pewności, czy miały miejsce lub jest pewność, że były to incydentalne działania poszczególnych aktorów sceny politycznej, niepociągające za sobą żadnej realnej zmiany w rzeczywistości.

Niekiedy gloryfikacja takich aktów związana była z ideologią, w szczególności historiografia komunistyczna obfitowała w fakty, co do których wystąpienia nie ma pewnych źródeł, ale powielane są w najpoważniejszych wydawnictwach radzieckich, a niekiedy wręcz obudowywane „naukową” literaturą szeroko je analizującą i propagującą.

Jako przykład mogą tu służyć liczne proklamacje republik radzieckich lub na ich gruzach republik burżuazyjnych, niekiedy obejmujące swym zasięgiem zaledwie dzielnicę przemysłową jednego miasta (np. Republika Zabułaczna w Kazaniu, proklamowana w lutym 1918 roku, w części miasta położonej za rzeką Bułak) (Roberts 1990, s. 15). Wątpliwa jest również proklamacja Słowackiej Republiki Radzieckiej, która wprawdzie miała miejsce 16 czerwca 1919 roku i nawet specjalna tablica na budynku w Preszowie to upamiętnia, ale jak się wydaje, akt ten nie miał żadnych następstw przestrzennych lub politycznych. Jej twórcą był czeski dziennikarz Antonin Janoušek, a zachowana fotografia pokazuje, że proklamacji przysłuchiwało się kilkadziesiąt osób. W powojennej historiografii czechosłowackiej stał się jednak suwerennym bytem, od którego słowaccy komuniści wywodzili swoją historię. Podobnie enigmatyczne, tym razem zapisane w polskiej i białoruskiej narodowej historiografii, jest istnienie Białoruskiej Republiki Ludowej (od 25 marca 1918 do stycznia 1919 roku), której cały byt opierał się na powołaniu jej władz (Kosman 1979, s. 290; Zdanowski 2012, s. 4–6). Innym podobnym bytem jest Białoruska Republika Demokratyczna (Cynarski 1925), która, jak się wydaje, nie istniała w ogóle, natomiast miała w Rydze, w latach 1918–19, swoje przedstawicielstwo w osobach płk. Konstantego Jezowitowa i gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza (Łatyszonek 1995, s. 158). Prawdopodobnie liczba tego typu aktów może przewyższać liczbę aktów, które w rzeczywistości przyniosły zmianę na mapie politycznej świata.

W *Atlasie* odrzucono jednak ideę stosowania cenzury i klasyfikowania rangi i istotności faktów przyjmując, że jeśli znajdują one potwierdzenie w kilku źródłach, to zapewne wystąpiły, a czy cytowane w tych źródłach akty prawne przełożyły się na rzeczywistość, tego nie da się już niejednokrotnie zweryfikować. Bardzo trudno też w takich przypadkach podawać obszar jednostek, które w tych okolicznościach proklamowano, gdyż źródła bardzo rzadko podają, jaka była rzeczywista przestrzeń obowiązywania danej proklamacji. Przy ocenie ich skutków przestrzennych opierano się zazwyczaj na powierzchni jednostek administracyjnych z okresu, kiedy proklamację ogłoszono, i do których akt ten się odwoływał.

Unikano także personifikacji omawianych aktów, nie podawano nazwisk wnioskodawców, wybieranych głów państw lub władców dziedziczących tron, dowódców armii okupacyjnych itp. Jedynymi wyjątkami są sytuacje, kiedy nazwisko konieczne jest do identyfikacji jednostki geopolitycznej (np. Państwo Machny, Arabia Saudyjska) lub kiedy nazwisko pojawia się w oficjalnej nazwie jednostki (np. Boliwariańska Republika Wenezueli, Haszymidzkie Królestwo Jordanii).

Pozyskanie informacji źródłowej o dokonaniu się jakiejś przemiany na mapie politycznej świata związane jest z jej datowaniem. Zazwyczaj większość źródeł nie podaje, jaki charakter ma akt prawny anonsujący tę zmianę, a pochodzenie takiej informacji związane jest z wiadomością agencyjną. Głębsze studia nad danym faktem pozwalają zazwyczaj ustalić kilka oficjalnych dokumentów z nim związanych, zazwyczaj różniących się datowaniem.

Jeśli sprawa dotyczy aktu wewnątrzpaństwowego, to jest kilka instytucji związanych z jego promulgacją. Może to być uchwalenie przez izbę niższą parlamentu (akt zasadniczy), zatwierdzenie przez izbę wyższą lub podpisanie przez głowę państwa. Każda z tych czynności ma zazwyczaj inne datowanie. Odrębną kwestią jest data wejścia aktu w życie (uprawomocnienia). Z pojedynczych zapisów w źródłach bardzo trudno określić, która z tych czynności prawnych została odnotowana. Nie ma też w źródłach jednolitości zasad podawania tego typu faktów, aż trzy z nich są podawane zamiennie (uchwalenie przez parlament, zatwierdzenie przez głowę państwa, wejście w życie). Jeśli nie przyjęto żadnej reguły, to ideałem byłoby podanie w *Atlasie* wszystkich dat związanych z danym wydarzeniem, co jednak jest w praktyce, w przypadku egzotycznych państw i odległych czasów, mało realne.

Jeszcze bardziej komplikuje się sytuacja z aktami o charakterze międzynarodowym. W przypadku aktów bilateralnych, liczba czynności prawnych związanych z danym aktem dubluje się, a do tego dochodzą jeszcze kolejne daty ratyfikacji przez parlamenty i ewentualnie podpisania przez głowy państw. Ponadto jest jeszcze data notyfikacji aktu społeczności międzynarodowej. W przypadku umów trójstronnych i multilateralnych, liczba takich dat znacząco się zwielokrotnia. Pojawia się kwestia, kiedy akt wchodzi w życie, w niektórych organizacjach międzynarodowych następuje to po ratyfikacji przez ponad połowę, w innych przez 3/4 państw członkowskich, a niekiedy po ratyfikacji przez wszystkich członków (np. w UE).

Kwesta, która czynność prawna ma najwyższą rangę, nie jest ustalona i panuje w tym zakresie duża dowolność, co nie ułatwia precyzyjnego datowania faktów.

4. Stan zaawansowania prac

Na *Atlas przemian politycznych na świecie w XX i XXI wieku* składać się będzie, jak już to powiedziano wcześniej, szereg zeszytów (tomów) omawiających kolejne regiony geograficzne. Gotowy jest już, i stale aktualizowany, tom Europa Północna, w brudnopisie są tomy Europa Wschodnia, Europa Środkowa, Azja – Zakaukazie. Zgodnie z postulatem B. Szadego (2008, s. 282), do gromadzenia informacji zastosowano elektroniczną bazę w postaci arkuszy Excela. Stale uzupełniana baza danych aktualnie liczy łącznie ponad 17 tys. rekordów. Podział rekordów na poszczególne części świata ilustruje tab. 1.

Tabela 1

Liczba rekordów w bazie *Atlasu* wg części świata

Część świata	Liczba rekordów w bazie
Afryka Południowa	505
Afryka Północna	677
Afryka Środkowa	396
Afryka Wschodnia	455
Afryka Zachodnia	379
Ameryka Południowa	397
Ameryka Północna	168
Ameryka Środkowa – Antyle	201
Ameryka Środkowa – kontynentalna	233
Antarktyda	113
Australia	197
Azja Południowa	1 067
Azja Południowo-Wschodnia	982
Azja Środkowa	246
Azja Wschodnia	812
Azja Zachodnia	2 255
Azja – Zakaukazie	554
Europa Południowa	1 706
Europa Północna	354
Europa Środkowa	1 377
Europa Wschodnia	1 111
Europa Zachodnia	399
Oceania	145
ONZ, LN	560
Rosja	1 109
UE, NATO, OBWE	685
Łącznie w <i>Atlasie</i>	17 083

Źródło: opracowanie własne.

Oczywiście łączna liczba unikalnych rekordów jest faktycznie nieco mniejsza (ok. 15 tys.), gdyż w dwóch różnych fragmentach bazy, odnoszących się do części świata, znajdują się rekordy dotyczące obu tych części, czyli tych wydarzeń, które zachodzą na ich pograniczu. Również wydarzenia odnotowane

w części bazy dotyczącej organizacji międzynarodowych także się pojawiają w odpowiednich bazach regionalnych.

Ujawniają się znaczące dysproporcje pomiędzy danymi dla Europy, w której przeprowadzono już studia przemian mapy politycznej świata i innych części świata, do których badania jeszcze nie przystąpiono, a zatem w bazie znajdują się dla tych obszarów jedynie fakty o cechach dużej generalizacji (przeładowe), powszechnie dostępne w encyklopediach i kalendarzach. Większe liczebności rekordów dla Azji Południowej i Zachodniej świadczą o wyższej dynamice przemian mapy politycznej w tych regionach. Z kolei dla Europy Środkowej łatwo o znaczne pogłębienie szczegółowości badania, z uwagi na szerokie spektrum dostępnych źródeł i literatury. W toku dalszych badań wiele z tych dysproporcji ulegnie złagodzeniu. W zakresie kartograficznej części *Atlasu* gotowe są jedynie mapy dla Europy Północnej, a w brudnopisach także dla Europy Wschodniej.

Fragmenty materiału gromadzonego na potrzeby *Atlasu* zostały już przez autora wykorzystane w innych publikacjach (Sobczyński 1981, 1990, 1992, 1994, 1997ab, 2001, 2005, 2006, 2008abc, 2009, 2010, 2011abc, 2012, 2013abc; Sobczyński, Barwiński 2003, 2009, 2013; Ciesielska, Sobczyński 2011).

5. Zakończenie

Jak wykazano powyżej, proces tworzenia *Atlasu przemian politycznych na świecie w XX i XXI wieku* okazał się zadaniem długotrwałym i wielokrotnie złożonym. W trakcie tego procesu nastąpiły rewolucyjne zmiany ustrojowe, które sprawiły, że ustały poważne ograniczenia instytucjonalne (cenzura polityczna) i techniczne (utrudniony dostęp do źródeł informacji), co sprawiło, że początkowe założenia merytoryczne *Atlasu* zostały znacznie poszerzone, a proces jego tworzenia, zaplanowany początkowo na kilka lat, wydłużył się do dekad. Nowe uwarunkowania techniczne stawiają pod znakiem zapytania nawet sens zasadniczej formy edycji dzieła, w postaci wydania papierowego, na rzecz publikacji w Internecie, jako wydawnictwo multimedialne. Proces tworzenia dzieła, poza gromadzeniem materiału, jego redakcją i edycją, obejmuje także badania przemian mapy politycznej świata, i jak się wydaje, przerasta potencjał jednego badacza. Fakt, że przez kilka dekad tworzenia *Atlasu* nigdzie na świecie nie wydano opracowania o podobnej dokładności analizy zmian mapy politycznej świata, jest szczególnym asumptem do dalszego kontynuowania prac nad *Atlasem przemian politycznych na świecie w XX i XXI wieku* aż do ich finalnego zakończenia, choć charakter tego przedsięwzięcia sprawia, że tak naprawdę nie da się go ukończyć, dopóki zachodzą zmiany polityczne na świecie.

LITERATURA

- Almanach Wiedzy Powszechnej*, 1996, 1998, 1999, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Arnold S., Kurkiewicz W., Tatomir A., Żurawski W., 1990, *Dzieje świata*, LSW, Warszawa.
- Atlas obrazowanie i razvítie Sojuza SSR*, 1972, GUGiK, Moskwa.
- Baratta M. von, 1994, *Almanach świata. Fakty, liczby, ludzie*, Real Press, S. Fischer Verlag, Warszawa.
- Barbag J., 1970, *Iskier przewodnik po stolicach świata*, Iskry, Warszawa.
- Barbag J., 1974, 1978, *Iskier przewodnik. Panorama świata*, Iskry, Warszawa.
- Batowski H., 1964, *Słownik nazw miejscowych Europy Środkowej i Wschodniej XIX i XX wieku*, PWN, Warszawa.
- Bielawski P., Lazarowicz R., 1995, *Dziwny rok 1989. Kalendarium wydarzeń na świecie*, Morex, Janki.
- Bołšaja Sovetskaja Enciklopedia*, 1950–1958, 1969–1978, Izdatel'stvo Sovetskaja Enciklopedia, Moskwa.
- Boniface P., 2001, *Atlas wojen XX wieku. Konflikty współczesne i w przyszłości*, Bellona, Warszawa.
- Brunner B. (red.), 2001, *Time Almanac with information please*, Information Please, Boston.
- Cahoon B., 2015, *World statesmen*, www.worldstatesmen.org (dostęp: 19.05.2015).
- Calendario atlante de Agostini*, 1906–2009, Istituto Geografico de Agostini Italiano, Roma–Novarra.
- Chinese units of measurement*, 2015, Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Chinese_units_of_measurement#Chinese_area_units_promulgated_in_1915 (dostęp: 20.05.2015).
- Chwalba A. (red.), 1999, *Dzieje Polski. Kalendarium*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Ciesielska M., Sobczyński M., 2011, *Zmienne losy integracji Grenlandii ze wspólnotami europejskimi*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Terytoria zamorskie Wielkiej Brytanii, Francji, Niderlandów oraz niektóre europejskie terytoria specjalne a Unia Europejska*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s.111–126.
- Composition of macro-geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings*, 2014, United Nations, <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm> (dostęp: 19.05.2015).
- Convert-me*, 1996, Convert-me.com, <http://www.convert-me.com/en/convert/area> (dostęp: 20.05.2015).
- Convertworld*, 2015, ConvertWorld.com, <http://www.convertworld.com/pl/powierzchnia> (dostęp: 20.05.2015).
- Cook Ch., Stevenson J., 2000, *Leksykon nowożytnej historii Europy 1763–1999*, KiW, Warszawa.
- Country studies. Area handbook series*, 2015, Library of Congress, Washington, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cshome.html> (dostęp: 19.05.2015).
- Cynarski J., 1925, *Łotwa współczesna*, Biuro Społeczno-Literackie, Warszawa.
- Czapliński W., Ładogórski T., 1973, *Atlas historyczny Polski*, wyd. 3, PPWK, Warszawa.
- Czapliński W., Ładogórski T., 1986, *The historical atlas of Poland*, wyd. 2, PPWK, Warszawa.
- Deszczyński M., Kupiecki R., Moszczyński T., 1994, *Historia polityczna świata. Kalendarium wydarzeń 1945–1994*, Morex, Warszawa.

- Dworak Z. (red.), 1970, *Atlas przemian politycznych świata w XX wieku*, PPWK, Warszawa.
- Encyklopedia historyczna świata*, 2001–2003, t. 8–13, Opres, Kraków.
- Encyklopedia Świat i Polska*, 2006, PWN, Istituto Geografico de Agostini, Warszawa.
- Encyklopedia. Świat w przekroju*, 1959–1991, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Figlus T., 2009, *Badania geograficzno-historyczne wobec wyznań XXI wieku. Koncepcja i możliwości zastosowania Historical Geographic Information System (HGIS)*, [w:] Szczepankiewicz-Battek J. (red.), *Geografia historyczna a badania społeczno-gospodarcze*, PWSZ im. Witelona w Legnicy, Legnica–Łódź, s. 165–175.
- Gregory I.N., 2002, *Time-variant GIS databases of changing historical administrative boundaries: a European comparison*, „Transactions in GIS”, 6(2), s. 161–178.
- Haliczer J., 1935, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Drukarnia Podolska, Tarnopol.
- Haywood J., Catchpole B., Hall S., Barratt E., 1998, *Atlas dziejów świata*, PPWK, Warszawa.
- Hebcal, 2015, <http://www.hebcal.com/converter> (dostęp: 21.05.2015).
- Historia powszechna*, 2007–2008, t. 1–21, Mediasat, Warszawa.
- Historia świata. Encyklopedia PWN*, 2008, t. 1–3, PWN, Warszawa.
- Historia zmiany kalendarza na gregoriański*, 2015, Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_zmiany_kalendarza_na_gregoria%C5%84ski (dostęp: 21.05.2015).
- Historica. Der Grosse Atlas der Weltgeschichte mit über 1200 Karten*, 2009, Parragon Books, Bath.
- Ihnatowicz I., 1967, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. 1–2, PWN, Warszawa.
- Information please almanac*, 1956–1962, Macmillan Co., New York.
- Jabłonowski M., Jarski J., 1990, *Kalendarium II Rzeczypospolitej*, IWZZ, Warszawa.
- Jawanese calendar – Wetons*, 2006, Sahsa adhi pura, <http://www.sahasraadhipura.org/Calendar/calendar.html> (dostęp: 21.05.2015).
- Kajoch A., 1972, *Képes történelmi atlasz (Ilustrowany atlas historyczny)*, *Kartográfiai Vállalat, Budapest 1970*, [recenzja], „Polski Przegląd Kartograficzny”, 4(4), s. 168–170.
- Kałamucki K., 2009, *Problemy redakcyjne i sposoby ich rozwiązania w Atlasie polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 41(2), s. 103–114.
- Keegan J. (red.), 1995, *Atlas II wojny światowej*, The Times, Letter Perfect International, Warszawa.
- Keesing's World news archive*, 1931–2015, Keesing's Worldwide LCC, Bethesda.
- Kinder H., Hilgermann W., 1991, *DTV-Atlas zur Weltgeschichte*, B. 2, *Von der Französischen Revolution bis zur Gegenwart*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Kinder H., Hilgermann W., 2000, *Atlas historii świata*, t. 2, *Od rewolucji francuskiej do czasów współczesnych*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Kondracki J. (red.), 1989, *Problemy standaryzacji nazw geograficznych*, IGiPZ PAN, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, 1, Warszawa.
- Kosman M., 1979, *Historia Białorusi*, Ossolineum, Wrocław.
- Középkorai történelmi atlasz*, 2010, Cartographia, Budapest.
- Kronika. Dokumentacja prasowa najważniejszych wydarzeń w kraju i za granicą*, 1952–1999, RSW Prasa-Książka-Ruch, Warszawa.

- Kula W., 2004, *Miary i ludzie*, KiW, Warszawa.
- Kupiecki R., Szczepanik K., 1995, *Polityka zagraniczna Polski 1918–1994*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Law G., 2015, *Statoids. Administrative division of countries*, www.statoids.com (dostęp: 19.05.2015).
- Leksykon państw świata. Raport o stanie 191 państw świata*, 1993, 1994, Real Press, Wydawnictwo Kronika, Warszawa.
- Leszczyński A., 2015, *Nadchodzi nowe średniowiecze*, „Gazeta Wyborcza”, nr 100, 30.04–1.05, s. 16.
- Likus P., 2006, *Kalendarze świata arabskiego* (2008), <http://www.likus.art.pl/arabski/index.php?id=kalendarze> (dostęp: 21.05.2015).
- Lipiński W. (red.), 1938, *Kalendarz niepodległości*, M. Arct, Warszawa.
- Łatyszczek O., 1995, *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok.
- Macioch A., Malmon G., 2010, *Funkcje interaktywne współczesnych map elektronicznych*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 44(4), s. 331–353.
- Mały atlas świata*, 1961, PPWK, Warszawa.
- Mérienne P., 1994, *Petit atlas historique du monde de 1944 à nos jours*, Éditions Ouest-France, Rennes.
- Michalik M. (red.), 1991, *Kronika XX wieku*, Wydawnictwo Kronika, Warszawa.
- Mielnik S., 2010, *Dzieje Polski. Atlas ilustrowany, ... Warszawa Demart 2009* [recenzja], „Polski Przegląd Kartograficzny”, 42(1), s. 145–147.
- Mirosz D., 2007, *Almanach dat 1799–1918*, Bellona, Warszawa.
- Mizerski W. (red.), 1996, *Tablice historyczne*, Wydawnictwo Adamantan, Warszawa.
- Myanmar-English calendar*, 2015, https://6885131898aff4b870269af7dd32976d97cca04b.googledrive.com/host/0B7WW8_JrpDFXTHRhbUJkV0FBdFU (dostęp: 21.05.2015).
- Nanke C., Piotrowicz L., Semkowicz W., 1960, *Mały atlas historyczny*, PPWK, Warszawa.
- Naokoło świata. Krótki informator geograficzny*, 1955, 1960, 1967, Iskry, Warszawa.
- Nouschi M., 2006, *Mały atlas XX wieku*, Historia, Bellona, Warszawa.
- Olczak E., Tazbir J. (red.), 2007, *Wielki atlas historyczny*, Demart, Warszawa.
- OnlineConversion*, 2010, OnlineConversion.com, <http://onlineconversion.com/area.htm> (dostęp: 20.05.2015).
- Orgelbrandt S., 1898–1903, *Encyklopedia Powszechna*, Wydawnictwo S. Orgelbrandta i synów, Warszawa.
- Osmańczyk E., 1982, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, WP, Warszawa.
- Pasierbiński T., 1964, *Afryka niepodległa*, Wydawnictwo Polonia, Warszawa.
- Pasławski J., 2009, *O klasyfikacji jakościowych kartograficznych form prezentacji*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 41(3), s. 221–226.
- Piotrowicz L., 1957, *Atlas do historii starożytnej*, PPWK, Warszawa.
- Pogonowski I.C., 1996, *Historyczny atlas Polski*, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków.
- Polityczny atlas świata*, 1985, Nowe Czasy, wydanie specjalne, Warszawa.
- Ratajski L., Szewczyk J., Zwoliński P. (red.), 1959, *Polskie nazewnictwo geograficzne świata*, PWN, Warszawa.
- Roberts G.L., 1990, *Commissar and mullah. Soviet Muslim policy from 1917 to 1924*, Boca Raton, Fla.

- Romer E., 1963, *Mały atlas geograficzny*, PPWK, Warszawa.
- Rowlett R., 2005, *A dictionary of units of measurement*, <https://www.unc.edu/~rowlett/units> (dostęp: 20.05.2015).
- Rudolf H.U., Oswalt V., 2009, *Atlas Weltgeschichte*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart.
- Sienkiewicz W. (red.), 2006, *Historia świata. Atlas ilustrowany*, Demart, Warszawa.
- Sienkiewicz W. (red.), 2010, *Atlas historii Żydów polskich*, Demart, Warszawa.
- Sienkiewicz W. (red.), 2012, *Polska od roku 1944. Najnowsza historia. Polityka, społeczeństwo, gospodarka*, Demart, Warszawa.
- Sienkiewicz W., Olczak E. (red.), 2007, *Dzieje Polski. Atlas ilustrowany*, Demart, Warszawa.
- Sienkiewicz W., Hryciuk G. (red.), 2008, *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski, Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*, Demart, Warszawa.
- Šiger A.G., 1965, *Sovremennaja karta zarubežnogo mira. Administrativno-territorial'noe delenije*, Izdatel'stvo Mysl', Moskva.
- Šiger A.G. 1966, *Političeskaja karta mira (1900–1965). Spravočnik*, Izdatel'stvo Političeskoj Literatury, Moskva.
- Sirko M., 1983, *Nasza Ojczyzna. Atlas historyczny dla klasy IV*, [recenzja], „Polski Przegląd Kartograficzny”, 15(2), s. 92–93.
- Smith D., 1997, *Der Fischer Atlas Kriege und Konflikte*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Smyl T. (red.), 1981, *Nasza ojczyzna. Atlas historyczny dla klasy IV*, PPWK, Warszawa.
- Sobczyński M., 1981, *Dekolonizacja Wysp Karaibskich*, „Geografia w Szkole”, 1, s.20–24.
- Sobczyński M., 1990, *O aktualną mapę polityczną świata*, „Geografia w Szkole”, 5, s. 232–238.
- Sobczyński M., 1992, *Polska autonomia narodowościowa w ZSRR*, [w:] Kubiak H. i in. (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Instytut Badań Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 53–59.
- Sobczyński M., 1994, *Nieznane oblicze współczesnej mapy politycznej świata*, „Geografia w Szkole”, 3, s. 135–143.
- Sobczyński M., 1997a, *Przemiany polityczno-ustrojowe nierosyjskiego obszaru postradzieckiego*, „Geografia w Szkole”, 5, s. 268–273.
- Sobczyński M., 1997b, *Przemiany polityczno-ustrojowe Rosji-Federacji Rosyjskiej*, „Geografia w Szkole”, 4, s. 205–214.
- Sobczyński M., 2001, *Integration and disintegration processes on Moldavia's (Moldova's) lands during history*, [w:] Kitowski J. (red.), *Spatial dimension of socio-economic transformation processes in Central and Eastern Europe on the turn of the 20th century*, vol. 1, Papers and Monographs of the Department of Economy, 22, The Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organisation Polish Academy of Sciences in Warsaw, Faculty of Economics, The Maria Curie-Skłodowska University Branch in Rzeszów, Higher School of Administration and Management in Przemyśl, Commission of Communication Geography of the Polish Geographical Society in Warsaw, Rzeszów, s. 469–499.
- Sobczyński M., 2005, *Integration and disintegration processes in the history of Lithuanian lands*, [w:] Koter M., Heffner K. (red.), *The role of borderlands in United Europe. Historical, ethnic and geopolitical problems of borderlands*, „Region and Regionalism”, Łódź–Opole, Department of Political Geography and Regional

- Studies University of Łódź, Governmental Research Institute Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź–Opole, 7(2), s. 45–66.
- Sobczyński M., 2006, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń.
- Sobczyński M., 2008a, *Geopolityczne uwarunkowania międzynarodowego sporu o Wyspy Spratly*, [w:] Marszałek-Kawa J. (red.), *Problemy rozwoju państw azjatyckich*, Biblioteka Azji i Pacyfiku, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń, s. 87–146.
- Sobczyński M., 2008b, *Państwa i terytoria zależne w Europie – katalog problemów*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Małe państwa Europy Zachodniej i terytoria o statusie specjalnym. Ich rola i miejsce w Unii Europejskiej*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 187–207.
- Sobczyński M., 2008c, *Rola i miejsce Wysp Alandzkich w Unii Europejskiej*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Małe państwa Europy Zachodniej i terytoria o statusie specjalnym. Ich rola i miejsce w Unii Europejskiej*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 121–145.
- Sobczyński M., 2009, *Procesy integracyjne i dezintegracyjne ziem mołdawskich w toku dziejów*, [w:] Kulesza M. (red.), *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, PWSZ im. Witelona w Legnicy, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Legnica, Łódź, s. 67–85.
- Sobczyński M., 2010, *Geopolitical transformation in Central and Eastern Europe at the turn of the 20th and 21st centuries*, [w:] Kitowski J. (red.), *20 years of socio-economic transformation in countries of Central and Eastern Europe – an attempt of accounts*, „Geopolitical Studies”, 16, Warszawa, Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Organization, s. 5–45.
- Sobczyński M., 2011a, *Historical region of Luxembourg in the structures of European Union*, [w:] Sobczyński M., Rykała A. (red.), *Historical regions in the structures of European Union*, vol. 1, *General issue and policy of European Union toward historical regions*, „Region and Regionalism”, 10(1), Łódź–Opole, s. 85–101.
- Sobczyński M., 2011b, *Political geography of contemporary Europe. Foreword*, „European Spatial Research and Policy”, 18(2), s. 5–6.
- Sobczyński M., 2011c, *Przemiany ustrojowe posiadłości francuskich, brytyjskich i holenderskich w ich drodze do integracji z UE*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Terytoria zamorskie Wielkiej Brytanii, Francji, Niderlandów oraz niektóre europejskie terytoria specjalne a Unia Europejska*, Instytut Studiów Politycznych PAN Warszawa, s. 17–42.
- Sobczyński M., 2012, *Pokój i bezpieczeństwo w skali globalnej*, [w:] Trzepacz P. (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne*, Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 213–290.
- Sobczyński M., 2013a, *Prywatne wyspy w archipelagu Wysp Normandzkich*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Wyspy Unii Europejskiej – bogactwo czy balast?*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 266–301.
- Sobczyński M., 2013b, *Wspólnota Saint Barthélemy*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Wyspy Unii Europejskiej – bogactwo czy balast?*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2014, s. 81–101.
- Sobczyński M., 2013c, *Zmiany polityczne, terytorialne i spory graniczne w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku*, [w:] Eberhardt P. (red.), *Studia nad geopolityką XX wieku*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 181–233.

- Sobczyński M., Barwiński M., 2003, *Geografia polityczna Tajlandii*, „Azja, Afryka, Ameryka Łacińska. Studia i materiały”, 80, Instytut Krajów Rozwijających Się, Warszawa, s. 7–49.
- Sobczyński M., Barwiński M., 2009, *Wpływ przemian terytorialnych i struktury wewnętrznej ziem ukraińskich na położenie geopolityczne Rzeczypospolitej*, [w:] Franz M., Pietkiewicz K. (red.), *Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa. Politologia*, Wydział Historyczny UAM w Poznaniu, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń, s. 42–108.
- Sobczyński M., Barwiński M., 2013, *Geopolitical location and territorial transformations of Ukrainian territory and the complexity of their internal structures in the twentieth century*, [w:] Heffner K. (red.), *The Eastern dimension of the United Europe. Political and economical aspects of the Eastern politics of the European Union*, „Region and Regionalism”, 11(2), University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź–Opole, s. 131–161.
- Spallek W., Żyszkowska W. (red.), 2012, *Kartografia tematyczna*, PWN, Warszawa.
- Spatial reference list*, 2015, Spatial reference, <http://spatialreference.org/ref/epsg> (dostęp: 28.05.2015).
- Strany mira. Kratkij-politiko-ekonomičeskij spravocnik*, 1972–1988, Izdatel'stvo Političeskij Literatury, Moskva.
- Szady B., 2008, *Zastosowanie systemu informacji geograficznej w geografii historycznej*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 40(3), s. 279–283.
- Szewczyk-Roland J. (red.), 1996, *Diariusz wydarzeń historycznych 1914–1945 ze szczególnym uwzględnieniem losów Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Melampus, Białystok.
- Tapson F., 2004, *A dictionary of units*, Clave Books, <http://www.cleavebooks.co.uk/dictunit/dictunit1.htm#area> (dostęp: 20.05.2015).
- The annual register (1758–2015)*, ProQuest, Cambridge.
- The Statesman's year-book*, 2015, Palgrave Macmillan, <http://www.statesmansyearbook.com> (dostęp: 20.05.2015).
- The Statesman's year-book. Statistical and historical annual of the states of the World*, 1899–1961, Macmillan and Co. Ltd, London.
- The World factbook*, 2015, US Central Intelligence Agency, Washington, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> (dostęp: 19.05.2015).
- Ukrajins'ka Radians'ka Encyklopedija*, 1959–1965, Kyiv.
- Urzędowy wykaz polskich nazw geograficznych*, 2013, GUGiK, Warszawa.
- US bilateral relations fact sheets*, 2015, US Department of State, Diplomacy in action, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn> (dostęp: 19.05.2015).
- Walker J., 2009, *Calendar converter*, <http://www.fourmilab.ch/documents/calendar> (dostęp: 21.05.2015).
- Weltgeschichte. Kleine Enzyklopädie*, 1981, B.1–2, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Wirtualny atlas historyczny*, 2000, Prószyński i Spółka, Media, <http://www.wiw.pl/historia/atlas/default.asp> (dostęp: 30.04.2015).
- Wolski J., 1974, *Atlas historyczny świata*, PPWK, Warszawa.
- Wright J.W. (red.), 2001, *The New York Times almanac. The almanac record*, Penguin Reference, New York.

Zdanowski H., 2012, *Historia Białorusi*, Elk, http://zdanowski.elk.pl/pliki/publikacje/o_elku/main.php (dostęp: 26.05.2015).

Żukow J.M. (red.), 1973–1975, *Historia powszechna*, t. 8–10, Książka i Wiedza, Warszawa.

METHODICAL PROBLEMS IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF THE *ATLAS OF WORLD POLITICAL CHANGES IN 20TH and 21ST CENTURIES*

Abstract: Since the very beginning of the Department of Political Geography and Regional Studies the study of the creation of the *Atlas of political changes in the World in the 20th century* are conducted, expanded in recent years, also for the first decade of the 21st c. Accumulated experience allows us to revise the used methodology and the difficulties and barriers related thereto occurring during both the accumulation of factual material and its processing and forms of presentation both in text form and cartographic.

The article based on own empirical experience discusses some aspects of the process of performing factual queries, critical appraisal of the value of the obtained information, the reliability of sources, difficulties associated with surface measurement systems existing in different parts of the world and different calendars.

Author analyzed the rank of documents enacted in the same case by different institutions taking into account the political differences in individual countries and historical periods.

There have been critical analysis of available resources and their variable availability resulting from the progress of civilization, which occurred since starting research on *Atlas* in the late 70s.

Issues related to the process of cartographic presentation of political change in all their complexity were discussed, taking criticism already issued some historical atlases and pointing out the good and bad methods of presenting phenomena on the map that can be used in future publications of the *Atlas*.

Key words: political map, historical atlas, historical cartography.

Prof. zw. dr hab. Marek Sobczyński
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych
Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki